

De Den Uyl-lezing van Wim Kok *Een onterechte storm aan kritiek?*

Wim Kok geeft zijn Den Uyl-lezing in de Rode Hoed in Amsterdam

Door: Lieuwe Middelbrink
Student Nummer: 1278592

Begeleider: J.A.H. Heine MSc
Bachelor Scriptie Nationale Politiek

Inhoudsopgave

De Den Uyl-lezing van Wim Kok <i>Een onterechte storm aan kritiek?</i>	1
<i>Inhoudsopgave</i>	2
<i>Inleiding</i>	3
<i>2. De kritieken n.a.v. de Den Uyl-lezing van Wim Kok</i>	4
2.1 Negatieve kritieken op economisch beleid	5
2.2 Negatieve kritieken op sociaal beleid	7
2.3 Negatieve kritieken op ecologisch beleid	9
2.4 Positieve kritieken op Koks Den Uyl-lezing	10
<i>3. Introductie op de standpunten van de PvdA in de periode 1995-2005.</i>	12
3.1 Standpunten van de PvdA op economisch beleid 1995-2005	12
3.2 Standpunten van de PvdA op sociaal beleid 1995-2005	13
3.3 Standpunten van de PvdA op ecologisch beleid 1995-2002	14
<i>4. Een vergelijking: kloppen de kritieken met de standpunten van de PvdA in de periode 1995-2005.</i>	15
4.1 Vergelijking op economisch gebied	15
4.2 Vergelijking op sociaal gebied	16
4.3 Vergelijking op ecologisch gebied	16
4.4 Conclusie: in hoeverre zijn de kritieken op de Den Uyl-lezing van Wim Kok juist geweest?	16
<i>5. Discussie: Hoe kan de discrepantie tussen de kritieken en de daadwerkelijke standpunten worden verklaard?</i>	17
Literatuurlijst	19

Inleiding

De Den Uyl-lezing van Wim Kok die hij op 11 december 1995 uitsprak in de Rode Hoed bleek de voedingsbodem voor een levendig debat in de periode hierna. Kok sprak zijn lezing uit ruim een jaar nadat het eerste paarse kabinet was aangetreden. De stemming rondom dit kabinet was, vooral onder de aanhang van D66, euforisch. Het was voor de eerste keer in veertig jaar dat de natuurlijke tegenpolen PvdA en VVD samen in een regering zitting namen. Daarnaast had er sinds 1918 voortdurend minimaal één confessionele partij zitting genomen in het kabinet, deze machtspositie werd met het aantreden van dit kabinet doorbroken.¹ De verwachtingen waren hooggespannen, de media doken op de eerste honderd dagen van het nieuwe paarse kabinet. Het aantal controversiële onderwerpen dat werd afgehandeld groeide en groeide: gasboringen in de Waddenzee, uitbreiding van het vliegveld Beek, modernisering van de kerncentrale bij Borssele, de nieuwe bepalingen voor asielzoekers en bijvoorbeeld de toekomst van de publieke omroep stonden ineens op de politieke agenda.² Daarbij kwam een economie die in de loop van 1995 op stoom kwam. Het ging Nederland financieel voor de wind en dat bracht logischerwijs rust in het kabinet dat aan de slag ging onder het credo “werk, werk, werk!” In deze context accepteerde Kok begin 1995, al was het met lichte tegenzin, de uitnodiging om eind dat jaar de jaarlijkse Den Uyl-lezing te geven.³ Kok manoeuvreert in zijn lezing door de tijd en schetst het beeld van een partij die worstelt met de uitdagingen van de toekomst: de afnemende verzuiling, globalisering en internationale afhankelijkheid maken het volgens hem lastig de juiste keuzes te maken.⁴ De PvdA is volgens hem een partij die verantwoordelijkheid heeft genomen en dit ook in de toekomst zou moeten blijven doen, aan de hand van een aantal idealen die hij in zijn lezing schetst. Kernonderwerpen daarvan zijn de toegenomen (arbeids)mobiliteit, internationalisering, zelfredzaamheid en economische hervormingen. Deze idealen, voornemens en de verantwoordelijkheid die de PvdA genomen heeft, verschuiven in het debat echter al snel naar de achtergrond. Vooral de uitspraak *“Het afschudden van ideologische veren is voor een politieke partij als de onze niet alleen een probleem, het is in bepaalde opzichten ook een bevrijdende ervaring.”* kwam keer op keer terug. Het feit dat de premier in zijn lezing stelt dat beginselen voor de dagelijkse politiek nauwelijks van belang meer zijn doet veel wenkbrauwen fronsen. Er kwam daarmee voornamelijk kritiek op het feit dat de premier, en vooral leider van de PvdA, het socialisme de rug leek toe te keren. Voor- en tegenstanders van zijn partij gingen met de betekenis van de uitspraak aan de haal en leken de woorden van Kok allemaal anders te interpreteren.

Uitgangspunt van het onderzoek is het reconstrueren van het debat dat ontstond naar aanleiding van de Den Uyl-lezing door Wim Kok. De belangrijkste kritieken uit dit debat willen we vergelijken met de standpunten van de PvdA in de periode na de lezing tot het instemmen van het nieuwe beginselprogramma in 2005. De keuze voor deze periode vloeit logischerwijs voort uit het feit dat de discussie over de sociaaldemocratische koers binnen de PvdA met het instemmen van een nieuw beginselprogramma voorlopig tot een einde kwam. Om het debat zo volledig mogelijk

¹ Peeters 2015, p. 7

² Peeters 2015, p. 145

³ Niemantsverdriet 2014 p. 72-73

⁴ Kok 1995, p. 3

te reconstrueren nemen we ook een aantal positieve kritieken uit deze periode mee. Door het vergelijken van de negatieve kritieken met de standpunten van de PvdA in de periode na de lezing, hopen we antwoord te kunnen geven op de vraag in hoeverre de kritieken op de lezing juist zijn geweest. Juist is wanneer de standpunten van de PvdA inderdaad de richting opgaan die door de kritieken geschetst wordt: strijdt de PvdA inderdaad minder hard voor de sociale zekerheid, onvoldoende tegen de privatisering of te weinig voor een duurzame ecologische samenleving? Deze vragen zijn voor de juistheid van de kritiek van belang, maar zijn in of tijdens het debat na de lezing nooit beantwoord.

Niet alle soorten kritiek worden in dit onderzoek uitgebreid behandeld, we richten ons vooral op de negatieve kritieken uit het debat welke de overhand hadden. Om deze kritieken te structureren worden ze besproken aan de hand van de drie in het debat meest genoemde beleidsterreinen: economisch beleid, sociaal beleid en ecologisch beleid. Kritieken op de Den Uyl-lezing hebben we gevonden in (opinie)artikelen uit landelijke en lokale dagbladen zoals het NRC Handelsblad, De Volkskrant en het Parool. Deze kritieken hebben we aangevuld met stukken uit De Groene Amsterdammer, Vrij Nederland en de Socialisme & Democratie. Om daarnaast de standpunten van de PvdA te reconstrueren hebben we het beginselprogramma uit 2005 en de verkiezingsprogramma's uit 1998 en 2002 gebruikt. In de conclusie hebben we de kritieken op de Den Uyl-lezing vergeleken met de standpunten van de PvdA. Deze vergelijking liet een groot verschil tussen kritieken en standpunten zien. Om deze discrepantie te duiden geven we hiervoor tot slot twee mogelijke verklaringen.

2. De kritieken n.a.v. de Den Uyl-lezing van Wim Kok: een reconstructie

Als introductie op het debat is een citaat van René Zwaap het beste op zijn plek. Volgens hem maakte Wim Kok veel los met zijn lezing, maar was hij dit helemaal niet van plan. Zwaap schreef:

“Een retorisch genie schuilt er niet in Wim Kok, maar toch speelde hij het die zeldzame keer dat hij het spreekgestoelte besteeg voor een rede van algemeen-politiek karakter klaar om zo'n beetje iedereen de gordijnen in te jagen. Koks Den Uyl-lezing, vorige maand afgestoken in de Rode Hoed te Amsterdam, maakte angstige pijnkreten los in het CDA, deed bij D66 een ware storm van verontwaardiging opsteken, choqueerde de VVD, liet de alarmbel afgaan bij GroenLinks en - last but not least - zorgde ook bij de PvdA zelf voor de nodige nijd.”⁵

Wim Kok mocht er dan om bekend staan geen visionair, of zoals Marcel van Dam het duidde “zeloot”⁶, te zijn. In zijn lezing trachtte Kok voor het eerst wél een duidelijke visie uit te dragen.⁷ Met deze reden omkleed deed Kok een poging zijn sociaaldemocratische visie voor de toekomst te schetsen. “Niet geslaagd”, was de conclusie van veel partijprominenten. Daarnaast waren er de Jonge Socialisten die Kok het verloochenen van de sociaaldemocratische waarden verweten. Zij stelden dat de PvdA onder leiding van Wim Kok “hard op weg was om het CDA rechts te

⁵ Zwaap, *De Groene Amsterdammer* 10 januari 1996

⁶ Dam, *Volkskrant* 14 december 1995

⁷ Niemantsverdriet 2014, p. 84

*passeren om op die manier stemmen en leden te trekken.”*⁸ De Christendemocraten op hun beurt, vonden het opmerkelijk dat Wim Kok hun visie op de maatschappij buiten beschouwing liet. Jan-Petere Balkenende, toen bijzonder Hoogleraar aan de Vrije Universiteit, schreef hierover: *“De christendemocratie, waarover Kok in zijn lezing zwijgt, heeft nadrukkelijk affiniteit met deze benadering (...) Wanneer 'het primaat van de politiek' verwijst naar een afkeer van het maatschappelijke middenveld, zou men zich vervreemden van de maatschappelijke werkelijkheid.”*⁹ Op de intenties van Kok kwam ook kritiek, volgens publicist en historicus Johan S. Wijne moest de PvdA eerst haar connectie met de eigen achterban op orde brengen, om zich daarna eventueel naar het politieke midden te begeven. Zo schreef hij: *“betoogde Wim Kok in zijn Den Uyl-lezing dat de PvdA-kiezers in het maatschappelijk middenveld, ook wel het politieke midden genoemd, moet gaan werven. Alsof het niet al een hevig dringen is in de politieke midden.”*¹⁰

Ondanks het feit dat de negatieve kritieken op de lezing de boventoon voerden, waren er ook positieve reacties. Marcel van Dam en Femke Halsema reageerden bijvoorbeeld overwegend positief op de lezing van Kok, zij interpreteerde de boodschap van Kok anders, of hadden hem in zekere zin zien aankomen. Ondanks deze steun waren de reacties op de lezing door vriend en vijand veelal negatief. De PvdA zou nog vaak met bepaalde uitspraken uit de lezing worden geconfronteerd, Thijs Niemantsverdriet schreef hierover:

*“Hoewel de eerste reacties op Koks rede welwillend waren, sloeg de stemming snel om. Loftuitingen (oude dogma's aan de kaak stellen, dapper!) maakten plaats voor kritiek (de PvdA-beginselen verkwanseld!). Het was vooral die ene zinsnede over het afschudden van de ideologische veren die terugkwam. Telkens opnieuw zouden tegenstanders van links tot rechts de partij confronteren met deze uitspraak.”*¹¹

Opmerkelijk is ook dat Wim Kok na zijn lezing nog maar één keer publiekelijk op de lezing is ingegaan: in debat met Marcel van Dam, Peter Lankhorst en Aafke Steenhuis in de Rode Hoed in Amsterdam. Niemantsverdriet zegt hierover: *“Slechts één keer kwam hij nog terug op zijn Den Uyl-lezing (...) Zo konden zijn politieke tegenstanders vrijelijk aan de haal gaan met zijn woorden”*¹². Kok had ogenschijnlijk geen zin om op alle kritiek in te gaan. Dit resulteerde in een houding waar veel criticasters dankbaar gebruik van maakten, zijn boodschap bleef op deze manier aan interpretatie onderhevig en kon daarmee vrij makkelijk tegen hem gebruikt worden.

2.1 Negatieve kritieken op economisch beleid

Hoewel de meest gehoorde kritieken over drie beleidsterreinen verdeeld kunnen worden, waren de kritieken op het economisch en sociaal beleid in de meerderheid én zonder meer de heftigste: Kok zou in zijn lezing te veel toegeven aan het liberalisme en de vrije markt. Volgens criticasters lijkt het of Kok de rol van de overheid decimeert tot een kleine toezichthouder. Zo publiceerde de Volkskrant een stuk met lezersreacties waarin met afkeer werd gereageerd op de volgens hen te kapitalistische

⁸ Houwen, *Eindhovens Dagblad* 14 december 1995

⁹ Balkenende, *Volkskrant* 20 december 1995

¹⁰ Wijne, *Gelderlander* 6 januari 1996

¹¹ Niemantsverdriet 2014, p. 84

¹² Niemantsverdriet 2014, p. 86

en liberale inslag van de lezing. Volgens de lezers zou de PvdA zich al lang geleden hebben aangepast en hebben gecommitteerd aan de kapitalistische leer. De partijtop zou zich volgen hen wel eens af mogen vragen of dit de juiste weg is.¹³ Waar door lezers van de Volkskrant nog relatief beleefd kritiek wordt gegeven, wordt door oud kamerlid van de PvdA, Piet de Visser, diezelfde dag steviger kritiek geuit. In een artikel in Trouw, getiteld "De ijskoude lucht van de vrijemarkteconomie" stelt hij dat Kok wel eens gehersenspoeld zou kunnen zijn op het Ministerie van Financiën, waar hij in het vorig kabinet minister van was geweest. De titel wordt geduid met stevige uitspraken: *"Kok wordt zelfs door de Wall Street Journal geprezen (...) Het vacuüm dat de sociale vleugels van het CDA en de PvdA hebben achtergelaten wordt momenteel opgevuld door de ijskoude lucht van een vrije internationale markteconomie."*¹⁴ De Visser stelt dat Wim Kok zijn geloofwaardigheid verloren heeft wanneer hij in zijn lezing daadwerkelijk meende voor een stevige verzorgingsstaat en een sturende overheid te staan. Volgens de Visser betekent de door Kok voorgestelde vrije markteconomie voor grote groepen in de samenleving mensonterende armoede, naast een even mensonterende rijkdom en milieuproblematiek. Ook Johan van Workum maakt twee maanden later, in een artikel in Trouw, zijn afkeer van de liberale inslag van de lezing kenbaar. Hij zegt over de PvdA: *"De vertrouwde progressief-radicalen wijze waarmee deze partij zich heeft geseculariseerd - ook Kok heeft in zijn Den Uyl-lezing het socialisme nu bijgezet - zette de deur wijd open voor weerloze aanvaarding van het materialistisch liberalisme, dat bezit heeft genomen van de westerse cultuur."*¹⁵ Volgens journalist van het NRC Handelsblad, Mark Kranenburg, werden de grenzen van de PvdA met deze liberale inslag opnieuw opgerekt. Het is volgens hem niet de vraag hoe blauw de coalitie was, eerder moest men zich afvragen of er nog een vleugje rood bij kon. De tegenstelling tussen de sociaal democraten en liberalen was volgens hem wel erg klein, de voorstelling die Wim Kok schetst in zijn lezing is volgens hem meer een mooi verhaal dan werkelijkheid: *"Als dit de huidige stand van zaken is, blijft de tegenstelling die Kok schetste van een zeer hanteerbare omvang. Het marktdenken wordt niet losgelaten (...) Dit betekent dat de grenzen hoe dan ook opnieuw worden bepaald."*¹⁶

De ogenschijnlijk liberaal-economische visie van Kok blijft onbegrijpelijk voor de criticasters. Naast dit onbegrip zorgt de te grote focus op de sociaaleconomische dimensie voor nog een ander verwijt: volgens de criticasters wordt het maatschappelijk middenveld niet op waarde geschat. Marcel ten Hooven zet in een artikel de argumenten van opkomend CDA denker en bijzonder hoogleraar Jan-Peter Balkenende uiteen. Volgens Balkenende ging Kok met zijn eendimensionale tegenstelling volledig voorbij aan het maatschappelijk middenveld en sluit hij aan in de rij bij de liberalen. De PvdA-leider stelt zich volgens hem met het negeren van de maatschappelijke organisaties op een lijn met de liberalen die voor het maatschappelijk middenveld geen rol zien weggelegd: *"Zijn visie op de verhouding staat-samenleving-markt is doortrokken van een liberale nestgeur."*¹⁷ Ook Ernst Hirsch Ballin, toenmalig Eerste Kamerlid van de CDA fractie, uitte kritiek in het

¹³ Horst e.a., *Volkskrant* 16 december 1995

¹⁴ Visser, *Trouw* 16 december 1995

¹⁵ Workum, *Trouw* 5 maart 1996

¹⁶ Kranenburg, *NRC* 28 december 1995

¹⁷ Hooven, *Trouw* 7 februari 1996

NRC Handelsblad. Hij was het evengoed oneens met de te eendimensionale visie op de politiek die Kok in zijn lezing schetst. Ook volgens Hirsch Ballin gaat hij hiermee onterecht voorbij aan de samenleving als geheel: *“Zo'n eendimensionale visie op de politieke discussie ziet over het hoofd dat staat en markt hun waarde of onwaarde altijd moeten bewijzen ten opzichte van een samenleving die meer is dan een samenraapsel van individuen, maar haar eigen tradities, oriëntaties en inspiraties herbergt.”*¹⁸

De kritieken op economisch gebied die uit het debat naar voren komen, zijn tweeledig: de ene groep criticasters bestaat voornamelijk uit aanhang van de PvdA. Zij vinden dat Kok te veel toegeeft aan het liberalisme en de marktwerking. Daarbij maakt hij zich niet sterk voor een sturende overheid. Zorg en bescherming voor de zwakkeren in de samenleving, die door de vrije markt geen eerlijke kans krijgen, blijft hierdoor volgens de criticasters achterwege. Anderzijds is er de kritiek op de één-dimensionaliteit in Koks lezing, hij zou zich onterecht te veel focussen op de sociaaleconomische dimensie en daarmee vergeet hij het maatschappelijk middenveld. Deze kritiek komt niet per se van zijn partijgenoten maar komt grotendeels voort uit onvrede van christendemocraten. Volgens hen realiseert Kok zich niet dat dit middenveld maatschappelijk van groot belang is. Zijn achtergrond als vakbondsman maakt het voor de criticasters nog vreemder dat Kok aan deze instanties en groepen in zijn lezing geen aandacht geeft.

2.2 Negatieve kritieken op sociaal beleid

Op sociaal gebied laat Wim Kok zijn partij achter in verwarring. De meningen over welke kant Kok op wil met het sociaal beleid lopen erg uiteen. De verzorgingsstaat waar de partij altijd vierkant achter staat komt niet sterk genoeg naar voren volgens de criticasters. Zij hoopten op een duidelijk plan voor de sociale thema's, de criticasters stellen dat Kok om het verlies na deze crisis goed te maken met een uitgekend plan had moeten komen. Dat Kok zo vaag blijft is dan ook het grootste kritiekpunt als het gaat om sociaal beleid, zelfs niet-PvdA'ers vragen zich af waar de PvdA leider heen wil met zijn verhaal. De directeur van het wetenschappelijk bureau van de VVD, Klaas Groeneveld, vraagt zich zelfs af of de premier zich dan verenigt met wat de liberalen een 'waarborgstaat' noemen. Hierover schrijft hij in het Parool: *“Verenigt Kok zich dan met het liberale concept aangeduid met de term 'waarborgstaat'? ... Kok is in zijn keuze niet erg helder, of hij laat althans niet zien hoe verregaand de door hem voorgestane hervorming van de verzorgingsstaat is.”*¹⁹ Ook socioloog, politicoloog en PvdA ideoloog Bart Tromp vond het gebrek aan visie over de invulling van de verzorgingsstaat opvallend. De Den Uyl-lezing van Wim Kok had volgens hem een bijzonder verhaal vol van vuur en idealen kunnen worden, hij had op zijn minst een uitgewerkte visie op het sociaal beleid van de partij verwacht. Hierover schreef hij: *“Na tien jaar politiek leiderschap zou men van Kok verwachten dat hij uitgewerkte denkbeelden naar voren kan brengen over de hervorming van de verzorgingsstaat en de gewenste activiteiten van de publieke sector. Dat gebeurde maandagavond niet. Inderdaad, geen presentatie van een haalbaar ideaal.”*²⁰

¹⁸ Hirsch Ballin, NRC 18 december 1995

¹⁹ Groeneveld, Parool 1 februari 1996

²⁰ Tromp, Parool 13 december 1995

Ook op de discussiepagina's van de Gelderlander en het Brabants Dagblad wordt er afkeurend geschreven over de vaagheid en poverheid waarmee Kok in zijn lezing over de verzorgingsstaat en het sociale beleid sprak. Er werd verwacht dat Kok het zetelverlies naar aanleiding van de wao crisis serieus zou nemen, en hieraan in zijn lezing minstens aandacht aan zou besteden. De kans die deze lezing hem bood werd volgens de criticasters niet goed gebruikt, dat terwijl hij deze kans zelf aangegrepen had.²¹ In het Brabants Dagblad wordt op de zelfde, teleurgestelde, wijze geschreven over de ambtelijke en afstandelijke wijze waarop Kok spreekt over sociale thema's: *"Traditionele PvdA-thema's, zoals werkeloosheids- en armoedebestrijding, sociale zekerheid of minderhedenbeleid, staan niet meer centraal in het betoog van de huidige leider van de sociaal-democraten. Er wordt slechts op afstandelijke wijze en in ambtelijke taal naar verwezen."*²²

Tijdens een debat in de Rode Hoed, vier maanden na de lezing, gaat hij in gesprek met partijgenoten Marcel van Dam en Wim Meijer, GroenLinks politicus Peter Lankhorst en publiciste Aafke Steenhuis. Kok bleef echter wederom op de vlakte. In het NRC Handelsblad van 14 mei en de Groene Amsterdammer van 15 mei dat zelfde jaar, werd uitgebreid over het debat bericht. Het werd juist georganiseerd naar aanleiding van de forse kritiek die Aafke Steenhuis op de Den Uyl-lezing van Wim Kok had geuit. Tijdens het debat proberen zijn tegenstanders hem daarom uit de tent te lokken, maar verder dan een bescherming van het minimumloon en een afkeurende opmerking over de marktwerking krijgen zijn tegenstanders hem niet. Kok blijft gereserveerd en is blij als het debat eindelijk voorbij is. In de Groene Amsterdammer wordt hierover geschreven:

*"En zo werd het maandagavond nauwelijks meer dan het bekende pingpongspel tussen heren die elkaar links en rechts passeren. 'Waarom grijpt Kok zo'n kans niet aan om werkelijk van gedachten te wisselen over hoe het verder moet?' vroeg een toeschouwer zich na afloop teleurgesteld af. Misschien is dat te veel gevraagd, in een zaal die voor de helft gevuld is met journalisten en andere insiders uit het Haagse circuit, klaar om de premier te bespringen zodra deze een millimeter zou afwijken van het geijkte stramien."*²³

Niet alleen vaagheid wordt Kok op dit punt verweten, in het Algemeen Dagblad wordt door actief PvdA lid en psycholoog Paul Krabbe gesteld dat Wim Kok zichzelf overschat. Hij schreef hierover: *"Alsof nu al gesteld kan worden dat de PvdA over een coherente en heldere visie beschikt. Vergeet hij niet te gemakkelijk hoe groot de afgelopen verkiezingsnederlagen waren voor zijn partij?"*²⁴ Volgens Krabbe ontbreekt er een duidelijke visie en spreekt ook hier de bestuurder Wim Kok. De partijleider met een duidelijk standpunt en een heldere visie die kiezers aanspreekt ontbreekt.

Het sociaal beleid dat Kok in zijn lezing schetst wordt volgens de kritieken vooral gekenmerkt als weinig inspirerend en erg vaag. De criticasters verwijten de premier dat zijn omschrijving van de verzorgingsstaat goeddeels bestaat uit holle frasen waaruit geen beleid voortvloeit. Termen als waarborgstaat en verzorgingsstaat werden niet duidelijk gescheiden, de gewenste activiteiten van de publieke sector werden niet

²¹ Gelderlander, 14 december 1995

²² Groeneveld, Brabants Dagblad 24 februari 1996

²³ Arian & De Rijk, De Groene Amsterdammer 15 mei 1996

²⁴ Krabbe, Algemeen Dagblad 22 december 1995

duidelijk uiteengezet en ambtelijke termen maakten dat er volgens de criticasters een ongeïnspireerd en onduidelijk beeld van het beoogde sociale beleid gegeven werd door de premier. Desalniettemin zijn de kritieken omgekeerd ook niet gericht op specifieke beleidsmaatregelen, de verwijten zijn vooral gericht op het ontbreken van initiatief vanuit Kok. Het verwijt dat Kok vaag is wordt niet onderbouwd met voorbeelden van maatregelen die Kok dan wél had moeten voorstellen.

2.3 Negatieve kritieken op ecologisch beleid

Ook ten aanzien van ecologisch beleid was er stevige kritiek op de lezing. De economische inslag van zijn lezing werd gehekeld, volgens de kritieken was Koks focus onverenigbaar met een duurzame ecologische visie. Hierover schrijft Peter Pot, dan fractievoorzitter van de Groenen in Zwolle, in het NRC Handelsblad een kort commentaar. Hij stelt dat Kok niet alleen de christendemocratische visie op de maatschappij vergeet, ook de ecologische visie laat hij onterecht buiten beschouwing. Hij schrijft: *“Ecologie moet hogere prioriteit krijgen dan economie! Vrijblijvende, kleurloze uitspraken, als die van Kok over 'evenwicht tussen economie en ecologie', lossen niets op.”*²⁵ Ook twee medewerkers van Stichting Natuur en Milieu stellen dat Kok de steeds belangrijker wordende ecologie onterecht onbesproken laat. Zijn op de economie gefocuste lezing biedt volgens hen geen perspectief voor een duurzame toekomst, terwijl dat steeds harder nodig is. In de Trouw schetsen zij de tekortkomingen van Koks lezing in een artikel getiteld *“Hoe de Partij van de Arbeid haar geschiedenis verloochent”*. Zij verwijten Kok een gebrek aan visie en durf. Volgens hen vervalt de partijleider in retoriek en is er op geen enkel punt een duidelijke visie op een duurzame toekomst te bespeuren. Zij schreven:

*“Het heeft er alle schijn van dat de PvdA-leiding zich, bij gebrek aan een inhoudelijke visie op de toekomst, 'willoos' laat leiden door een te absoluut geloof in economische wetmatigheden. ... De sociaaldemocraten distantiëren zich hiermee van de eigen, zo rijke geschiedenis van bewogenheid en bezieling. De ironie wil echter dat het juist die bezieling is die tot cohesie en samenhang binnen de samenleving zou kunnen bijdragen. Het is ook juist die bezieling die bij zou kunnen dragen aan de zo broodnodige duurzame samenleving, waarin de grote sociale, culturele en ecologische uitdagingen van deze tijd eindelijk naar behoren en op evenwichtige wijze worden aangeaan.”*²⁶

Ten tweede wordt er zoals ook bij de kritieken op de verzorgingsstaat wordt Kok een gebrek aan visie en duidelijkheid verweten. Pas tijdens het hiervoor genoemde debat in de Rode Hoed, durft Kok op het gebied van ecologie één standpunt in te nemen: *“Kok voor een energieheffing, zo meldde het nieuws van die avond. En misschien was dat inderdaad de kleine verschuiving die deze maandagavond zichtbaar werd. Voor het eerst sprak de premier enigszins bevlogen over ecologische grenzen.”*²⁷ Opmerkelijk is dus dat Kok pas na kritiek op zijn lezing, dit standpunt inneemt.

Uit het debat komen twee duidelijke kritieken op ecologisch gebied naar voren: Enerzijds stellen de criticasters dat Kok de economische problemen en maatregelen te veel centraal stelt. Volgens de criticasters had hij meer aandacht aan de ecologie

²⁵ Pot, NRC 19 december 1995

²⁶ Veer & Slobbe, Trouw 10 februari 1996

²⁷ Arian & De Rijk, De Groene Amsterdammer 15 mei 1996

moeten besteden. Anderzijds zijn er verwijten richting Kok dat hij te vaag is over het beleid ten aanzien van de ecologie dat hij dan wél schetst. Volgens hen is het broodnodig dat over een heldere ecologische visie nagedacht gaat worden, met duidelijk beleid als uitkomst.

2.4 Positieve kritieken op Koks Den Uyl-lezing

Om een compleet beeld van het debat te schetsen, willen we benadrukken dat er niet alleen negatieve kritieken werden gegeven op de lezing. Zeker in de periode kort na de lezing waren er positieve reacties op het genuanceerde en pragmatische verhaal dat in de lezing gegeven werd. Waar criticasters Koks verhaal als een aaneenschakeling van retoriek en vaagheden omschrijven, is het juist het pragmatisme dat door voorstanders als verstandig wordt ervaren. In een artikel in de Volkskrant eind 1995 wordt Thijs Wöltgens geciteerd, toenmalig voorzitter van de partijcommissie die het beginselprogramma van de PvdA schrijft. Hij looft Kok om zijn voorzichtige uitspraken:

*'Het was een echt Kok-verhaal in de goede zin van het woord. Deze speech is typerend voor een element in de sociaaldemocratie: de beroemde smalle marges (...) Ik vind het bijna moedig van Kok in de richting van de partij. Het geeft een beschrijving van de wijze waarop hij invulling moet geven aan het politiek leiderschap van de PvdA. De verleiding is groot bij dergelijke lezingen uit de boekenkast te putten en gedachten en vormen tevoorschijn te halen die het nostalgisch goed doen.'*²⁸

Femke Halsema spreekt ook haar steun uit aan Kok en schaart zich achter zijn redentie met betrekking tot de ideologische veren. Zij constateert dat beginselen inderdaad geen invloed hebben op de alledaagse politiek en vindt het daarom niet vreemd dat Kok hieraan twijfelt. Hierover schrijft ze: *“Maar wil de PvdA zich eigenlijk wel rekenschap geven van haar wortels? En kunnen politici niet heel goed zonder beginselen functioneren? Beginselen, zo merkte Kok op in zijn Den Uyl-lezing, worden zelden of nooit geraadpleegd in de politiek van alledag. Hij maakte niet de indruk dit te betreuren.”*²⁹ In de Trouw van 13 december, twee dagen na de lezing verschijnt een vergelijkbaar gematigd commentaar op de lezing: *“Kok heeft met de achtste Den Uyl-lezing al met al een dienst bewezen aan de duidelijkheid in de politiek. Dat neemt overigens niet weg dat hij het allemaal wat vlak, weinig bevlogen formuleert.”*³⁰

Toenmalig partij ideoloog Marcel van Dam pareert in een artikel in de Volkskrant de kritiek op de veel aangehaalde uitspraak over het afschudden van de ideologische veren. Hij vergelijkt het socialisme met het katholicisme, en stelt dat er ook miljoenen katholieken zijn die niet precies aanhangen wat het Vaticaan zegt, dat maakt hen volgens hem echter niet minder katholiek. Volgens hem wordt de uitspraak van Kok uit verband getrokken.³¹ Het beeld dat Kok schetst mag dan niet visionair zijn, het is volgens van Dam wel degelijk. Hij schreef:

“De Den Uyl-lezing van Wim Kok is het eerste werkstuk van zijn hand waarin hij uiteenzet wat naar zijn mening de oriëntatie van de sociaal-democratie op de

²⁸ Hoedeman, Volkskrant 13 december 1995

²⁹ Halsema, WBS Jaarboek, p. 177

³⁰ Trouw, 13 december 1995

³¹ Dam, Volkskrant 14 december 1995

toekomst moet zijn. Het uitzicht dat hij biedt is niet visionair, maar wel degelijk. Wat een zegen zou het zijn geweest als hij deze rede tien jaar geleden had gehouden. De PvdA had zich dan gedegen kunnen voorbereiden op de ingrepen die tijdens het kabinet-Lubbers/Kok hebben plaatsgevonden en die nu en dan zijn ontaard in ordinair hak- en breekwerk."³²

Deze koers, die Kok in zijn lezing beschrijft wordt ook in de Volkskrant van 12 december dat jaar geprezen. In dat artikel wordt Kok als een sobere pragmatische staatsman omschreven, volgens de auteur werkt deze houding juist in zijn voordeel: *"PvdA leider W. Kok worstelde gisteravond in Amsterdam met zijn visie op het publiek belang. Een hoogdravende intellectuele beschouwing was het niet. Daar is de sobere, pragmatische PvdA-leider de man ook niet naar. Niettemin bevat zijn Den Uyl-lezing een aantal leerzame passages."*³³ De auteur besluit zijn stuk met een compliment richting Kok, maar nuanceert dit compliment nog wel met een punt voor verbetering op het gebied van sociaal beleid:

*"Kok en zijn kabinet hopen dat via privatisering, decentralisatie en verzelfstandiging van een deel van die voorzieningen te veranderen. Dat is een aanpak met een liberaal accent en daar is niets op tegen. Efficiency en soberheid zijn in de collectieve sector inderdaad geboden. Maar Koks sociaaldemocratische visie op het publiek belang had aan kracht gewonnen, als hij ook de problemen en grenzen van die aanpak onder woorden had gebracht."*³⁴

Ook Marcel van Dam besluit zijn artikel met nuances en stelt dat er niets mis is met een pragmatische en minder visionair ingestelde benadering, maar waarschuwt voor de toekomst en de plek die de sociaaldemocratie daarin moet gaan innemen. Volgens hem had Wim Kok hieraan zeker aandacht moeten besteden, hij schreef:

*"Een heel andere vraag is of het instrumentarium van de overheid nog voldoende aangepast is aan de snel veranderende samenleving om effectief te kunnen worden ingezet. De beantwoording van die vraag is voor de toekomst van de sociaaldemocratie minstens zo urgent. Dat de overheid in bepaalde gevallen moet ingrijpen, zal steeds minder omstreden zijn. Hoe ze moet ingrijpen daarentegen steeds meer. Die problematiek wordt ernstig onderschat. Ook door Wim Kok, gezien het feit dat hij er in zijn Den Uyl-lezing geen woord aan heeft gewijd."*³⁵

Thijs Wöltgens specificeert de nuance van Marcel van Dam en stelt dat er vooral meer aandacht had moeten zijn voor de manier waarop ongelijkheid in de samenleving aangepakt dient te worden, volgens hem hét punt waarop de PvdA zich nog van de VVD onderscheidt: *'De demarcatielijn met het liberalisme die Kok trekt, spreekt me zeer aan. Die lijn loopt misschien ook door onze partij heen. Wij verschillen van de liberalen in onze kijk op de maatschappelijke ongelijkheid. Het tegengaan daarvan mag door onze partij wel wat meer worden geaccentueerd.'*³⁶

De medestanders van Kok zijn positief over zijn pragmatische houding, dat Kok waakt voor ideologische bevlogenheid kan volgens hen alleen maar van pas komen in de smalle marges van de politiek. Zij waarschuwen wel voor de veranderende omstandigheden in ons land, zij vragen zich af of de PvdA zichzelf rekenschap geeft

³² Dam, Volkskrant 14 december 1995

³³ Volkskrant, 12 december 1995

³⁴ Volkskrant, 12 december 1995

³⁵ Dam, Volkskrant 14 december 1995

³⁶ Hoedeman, Volkskrant 13 december 1995

van haar onderscheidend vermogen ten opzichte van andere partijen. Opvallend aan de positieve kritiek die op de lezing gegeven wordt, is dat zelfs diegenen met positieve kritiek het toch niet volledig met hem eens zijn.

3. Standpunten van de PvdA in de periode 1995-2005.

Om de kritieken te kunnen beoordelen op juistheid hebben we ervoor gekozen om deze te vergelijken met de standpunten van de PvdA in de periode van 1995 tot 2005. Deze periode begint na de lezing van Wim Kok en eindigt op het moment dat het nieuwe beginselprogramma van de PvdA wordt gepubliceerd. Omdat de kritieken zijn gestructureerd in drie beleidsterreinen: economisch beleid, sociaal beleid en ecologisch beleid, zijn we voor de reconstructie van de standpunten van de PvdA hier ook van uit gegaan.

3.1 Standpunten van de PvdA op economisch beleid 1995-2005

In het verkiezingsprogramma van de PvdA in 1998 wordt de economie en de daaruit voortvloeiende taken van de overheid uitvoerig besproken. In het verkiezingsprogramma wordt gesteld dat een actieve overheid moet anticiperen op de markt, waarmee de voordelen van zowel overheid als markt het meest effectief kunnen worden uitgebuit. In het verkiezingsprogramma van 1998 staat hierover geschreven:

“De politiek moet de maatschappelijke dynamiek aanvoelen, volgen en er tegelijk richting aan te geven. Daarin heeft zij een eigen verantwoordelijkheid, die niet te dragen valt zonder ook burgers, bedrijven en maatschappelijke instellingen verantwoordelijkheid te gunnen en zelfs bewust te geven. Het is niet 'ieder voor zich', maar 'verantwoordelijk voor elkaar'.”³⁷

“Een verantwoordelijke en actieve overheid hoeft niet de ontkenning te vormen van levendige economische markten. Integendeel, politieke regelgeving en marktwerking kunnen heel goed hand in hand gaan. Wie alles aan de markt overlaat zal ontoelaatbare ongelijkheid zien ontstaan. Maar wie alles van hogerhand denkt te kunnen regelen komt evenzeer van een koude kermis thuis. De markt is geen panacee voor alle kwalen. De overheid evenmin.”³⁸

In het verkiezingsprogramma van 2002 staat de PvdA wederom voor een actieve en begeleidende overheid als het gaat om de economie. Hierbij zijn de accenten verlegd en staan de zwakkeren in de samenleving centraler in de plannen van de partij. Zij stellen in hun verkiezingsprogramma zelfs voor om een “sociaal actieplan”³⁹ op te stellen in samenwerking met de sociale partners. Met dit plan willen zij de rol van het Midden en Klein Bedrijf in Nederland benadrukken en juist gebruiken om de werkgelegenheid te stimuleren, de combinatie arbeid en te zorg optimaliseren en de arbeidsmobiliteit te vergroten. Dit actieplan is ook wederkerig, tegenover de samenwerking met sociale partners staat een actieve overheid die deze partners steunt waar nodig.

³⁷ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 1998, p. 5

³⁸ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 1998, p. 15

³⁹ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 2002, p. 21

In het beginselprogramma uit 2005 wordt gesproken van een gemengde economische orde. Een orde waarin de overheid bijstuurt waar dat nodig is om daarmee de zwakkeren in de samenleving te beschermen. Wederom noemt de PvdA een actieve overheid die hand in hand gaat met de economie:

*“Een beschaafd kapitalisme vraagt om een gemengde economische orde waarin het marktmechanisme ingeperkt en ingebed wordt door wetten en regels. Dat is in de loop der jaren een van de grote krachten van de sociaaldemocratie gebleken. Zo’n sociale markteconomie kenmerkt zich onder meer door een belastingstelsel dat op draagkracht is gebaseerd, een vitale publieke sector, evenwicht tussen sociale en economische doelen en een sociale zekerheid die beschermt en activeert.”*⁴⁰

De standpunten van de PvdA op economisch gebied zijn in de periode 1995-2005 over het algemeen gelijk gebleven. De PvdA stond keer op keer voor een actieve overheid die er voor dient te zorgen dat iedereen gelijke kansen heeft, de zwakkeren beschermd worden en de economische ongelijkheid bestreden wordt.

3.2 Standpunten van de PvdA op sociaal beleid 1995-2005

In het verkiezingsprogramma van de PvdA uit 1998 wordt aan de overheid een belangrijke rol toegedicht op het gebied van sociale zekerheid. Arbeidsparticipatie, “meer handen aan het bed” en bewaking van het minimumloon zijn daarbij de pijlers.⁴¹ De rol van de overheid moest actief en stimulerend zijn. Met een progressief belastingstelsel, het helpen van langdurig werkelozen en ouderen op de arbeidsmarkt en het waarborgen van de WAO zijn de sociale accenten duidelijk terug te zien in het verkiezingsprogramma. Hierover wordt geschreven:

*“De combinatie van loonkostenmatiging, lastenverlichting en werkgelegenheidscreatie is in alle gevallen een noodzakelijke basis. Aanvullend daarop kan de overheid zorgen voor een gerichte verlaging van de prijs van arbeid (..) Het wettelijk minimumloon - anker voor de sociale uitkeringen - zal niet worden aangetast.”*⁴²

De PvdA wil duidelijk de werkgelegenheid bevorderen en met de bescherming van het minimumloon de bestaanszekerheid aan de onderkant van de samenleving proberen te vergroten. In het verkiezingsprogramma van 2002 staat de rol van de overheid wederom centraal op het gebied van sociaal beleid. De AOW, de WAO en het persoonsgebonden budget zijn voor de partij van de arbeid noodzakelijk als het gaat om sociale gelijkheid en zekerheid, voor de twee laatst genoemde geldt echter dat deze alleen gebruikt moeten worden wanneer echt nodig. Daarom wil de PvdA(deels) arbeidsongeschikten en langdurig werkelozen stimuleren bij het zoeken naar een baan en bij het behouden van werk.⁴³ In de zorg zien ze net als in 1998 een kans voor marktwerking, maar met mate: zorg moet voor iedereen bereikbaar én betaalbaar blijven.

In het beginselprogramma van de partij uit 2005 wordt deze proactieve rol van de overheid opnieuw genoemd, al is het in algemener zin. Uit het programma valt op te maken dat de zwakkeren in de samenleving niet zomaar aan de kant gezet dienen te

⁴⁰ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 2005, p. 13

⁴¹ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 1998, p. 46-48

⁴² Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 1998, p. 26

⁴³ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 2002, p. 21, 24

worden, juist deze groep verdient ondersteuning zodat ze mee kunnen komen met de rest. Hierover wordt geschreven:

“In een wereld vol kansen op succes en kansen op falen, moeten mensen de zekerheid hebben dat tegenslag niet betekent dat je aan de kant komt te staan. Een fatsoenlijk bestaan is het minste waar mensen van op aan moeten kunnen. Het gaat daarbij niet alleen om een behoorlijk inkomen maar om bestaanszekerheid in de meest brede zin van het woord: goed onderwijs, mens- waardige zorg en huisvesting, maar ook de bescherming tegen criminaliteit en terreur, een respectvolle behandeling door de overheid en de mogelijkheid om als volwaardig burger mee te doen aan publieke besluitvorming.”⁴⁴

De standpunten van de PvdA in de periode 1995 tot 2005 ten aanzien van sociaal beleid zijn helder, in alle drie de programma's wordt een duidelijk beeld van het te voeren beleid geschetst. Dit beleid kenmerkt zich door een actieve overheid: de groepen in de samenleving die het lastig hebben worden door de overheid het meest gesteund om hen bestaanszekerheid te geven in de breedste zin van het woord.

3.3 Standpunten van de PvdA op ecologisch beleid 1995-2002

Aan de ecologie wordt in het verkiezingsprogramma van 1998 uitgebreid aandacht besteed. De PvdA zegt te staan voor een duurzame samenleving waarin de wisselwerking tussen economie en milieu perfect op elkaar is afgestemd. Hierover wordt geschreven: *“Bovenaan het lijstje van noodzakelijke moderniseringën staat het doorbreken van de tegenstelling tussen economie en ecologie, tussen welvaarts groei en milieu (...) Vooruitgang kan alleen geboekt worden als er een proces van productieve samenwerking op gang komt tussen overheid en burgers, bedrijven en consumenten”⁴⁵*

In het verkiezingsprogramma van 2002 zijn de plannen voor ecologische veranderingen concreter. De snelle economische groei, die vaak gepaard gaat met uitbreiding van wegen en bijvoorbeeld luchthaven Schiphol, dient volgens dit programma duurzaam te worden ingericht. In dit verkiezingsprogramma komen dan ook een aantal concrete beleidspunten naar voren waarmee de PvdA zich wil manifesteren: *“De PvdA is voorstander van invoering in Nederland van een energiehffing voor grootverbruikers, die de energieprijzen optrekt tot het Europese gemiddelde. Toepassing van bewezen technieken zoals zonneboilers (...) worden bij nieuwbouwwoningen en grote renovatieprojecten gestimuleerd.”⁴⁶* Naast deze energiehffing worden in het verkiezingsprogramma van 2002 onder andere maatregelen voorgesteld voor de verduurzaming van de landbouw, ecologische samenwerking in Europees verband, het behoud van grote natuurgebieden in Nederland en het stimuleren van technologische ontwikkelingen die de ecologie ten goede komen. Opvallend is dat in het beginselprogramma uit 2005 maar heel erg kort ingegaan wordt op de ecologische uitdagingen van de toekomst. In het complete beginselprogramma wordt er slechts één keer naar verwezen:

“De sociaaldemocratische methode' kan niet zonder een sterke economie en een

⁴⁴ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 2005, p. 11-12

⁴⁵ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 1998, p. 3

⁴⁶ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 2002, p. 3

*vitale markt maar begrenst deze door kaders die niet vanzelfsprekend door die markt geleverd worden: sociale rechtvaardigheid, democratische verantwoording, publiek belang, culturele ontwikkeling en ecologische duurzaamheid.*⁴⁷

Het lijkt of de Partij van de Arbeid zich rekenschap heeft gegeven van de kritieken en in de programma's wil laten zien ook op het gebied van ecologie een duidelijke visie te hebben om op de toekomst voorbereid te zijn. Bijzonder is echter dat in het beginselprogramma van deze voornemens 2005 nauwelijks wat terug te vinden is.

4. Een vergelijking: kloppen de kritieken met de standpunten van de PvdA in de periode 1995-2005

Na het reconstrueren van het debat en de daadwerkelijke standpunten van de PvdA willen we hieronder verder ingaan op de vraag of de kritieken juist zijn geweest en of de PvdA haar "ideologische veren" heeft afgeschud. Of valt het allemaal wel mee met de gevreesde koerswijziging van de PvdA?

4.1 Vergelijking op economisch gebied

Uit het debat kwamen twee kritieken naar voren: ten eerste zou Kok te veel toegeven aan het liberalisme. Marktwerving en privatisering werden vooral volgens zijn eigen partijleden veel te rooskleuring voorgesteld. Daarnaast waren er vooral de christendemocraten die concludeerden dat Kok in zijn lezing het maatschappelijk middenveld onterecht onbesproken liet.

Wanneer de kritieken op de privatisering en de liberale inslag van de lezing vergeleken worden met de standpunten van de PvdA in de periode na de lezing wordt echter direct duidelijk dat deze kritieken ongegrond waren. In het verkiezingsprogramma van 1998 wordt meer dan eens gewezen op een actieve overheid: een bloeiende economische markt kan en moet volgens de PvdA hand in hand gaan met politieke regelgeving.⁴⁸ Ook in het verkiezingsprogramma van 2002 wil de PvdA de werkgelegenheid vanuit de overheid stimuleren, de combinatie arbeid en zorg optimaliseren en de arbeidsmobiliteit vergroten. Het beginselprogramma van 2005 completeert het beeld van het economisch beleid van de PvdA: in dit programma wordt gepleit voor een beschaafd kapitalisme.⁴⁹ Uit deze vergelijking volgt dat de PvdA niet doorslaat in de kapitalistische leer, maar de overheid ziet als instrument om de economie te begeleiden om waar nodig sturing te geven. Deze kritiek kan daarmee gekwalificeerd worden als onterecht.

Het eerder genoemde sociaal actieplan uit 2002, waarin bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgers samenwerken om het beste uit de economie te halen⁵⁰, bewijst dat de PvdA het maatschappelijk middenveld niet vergeten is. De PvdA dicht juist dit deel van de maatschappij een belangrijke rol toe. Waar marktwerving niet de optimale uitkomst geeft is het niet alleen aan de overheid, maar ook aan maatschappelijke organisaties om in te springen om wél die optimale uitkomst te bereiken. De kritiek

⁴⁷ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 2005, p. 3

⁴⁸ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 1998, p. 15

⁴⁹ Beginselmanifest Partij van de Arbeid 2005, p. 13

⁵⁰ Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 2002, P. 21

van veel christendemocraten op het onbesproken laten van dit belangrijke gedeelte van de maatschappij kan daarmee ook gekwalificeerd worden als onterecht.

4.2 Vergelijking op sociaal gebied

De kritieken op het sociaal beleid dat Kok in zijn lezing schetst bestond vooral uit teleurstelling over het ontbreken van een duidelijke visie. De criticasters hadden gehoopt op een inspirerend verhaal met concrete voorbeelden, daar was volgens hen echter totaal geen sprake van. Kok sprak met holle frasen en zou zelfs aan overschatting leiden. Wanneer deze kritiek naast de programma's uit de periode na de lezing wordt gelegd blijkt echter dat de PvdA zelf wel degelijk een duidelijke visie heeft op het te voeren sociale beleid. Plannen op het gebied van loonkostenmatiging, lastenverlichting, werkgelegenheidscreatie, koopkrachtontwikkeling worden in het verkiezingsprogramma van 1998 uitgebreid uiteengezet. In het verkiezingsprogramma van 2002 staan de WAO en de AOW centraal, allebei voorbeelden van beleidstechnische keuzes waarvan de premier verweten werd ze achterwege te laten. In het beginselprogramma van 2005 wordt, weliswaar in algemener zin, ook uitgebreid ingegaan op de rol die de overheid moet spelen als het gaat om een vangnet voor de zwakkeren in de samenleving. De kritiek op het sociaal beleid kan hiermee gekwalificeerd worden als onterecht. Opmerkingen over de inhoud van de lezing waren misschien terecht, maar de PvdA maakt in de periode hierna wel degelijk duidelijke keuzes op dit gebied.

4.3 Vergelijking op ecologisch gebied

De kritiek op ecologisch gebied was tweeledig: het belangrijkste verwijt richting Wim Kok was dat hij de ecologische dimensie onbesproken liet en de economie te veel centraal stelde. Daarnaast werd er, in de korte zinnen die hij dan wel over de ecologie sprak, weinig inspirerend uitgesproken dat de ecologie belangrijk was. Wanneer deze kritiek naast de plannen van de PvdA uit de programma's in de periode na de lezing worden gelegd, blijkt dat ook op dit gebied het verschil erg groot is. Al in het verkiezingsprogramma van 1998 staat de ecologie bovenaan het lijstje van noodzakelijke modernisering, ook hier beschrijft het verkiezingsprogramma een effectieve samenwerking tussen de markt en de overheid waarbij duurzaamheid het doel is. In het verkiezingsprogramma van 2002 zijn de plannen voor een duurzame ecologie nog verder uitgewerkt en worden er aantal concrete plannen genoemd waarmee de PvdA deze duurzame economie en samenleving wil bereiken. In deze twee programma's is er geenszins sprake van het achterstellen of achterwege laten van de ecologie. Opvallend is echter dat in het beginselprogramma van de PvdA uit 2005 maar één keer gerept wordt over de ecologie. De kritieken zijn grotendeels onterecht als gekeken wordt naar de verkiezingsprogramma's, toch lijken ze uitgekomen als alleen gekeken wordt naar het beginselprogramma uit 2005.

4.4 Conclusie: in hoeverre zijn de kritieken op de Den Uyl-lezing van Wim Kok juist geweest?

De kritieken op de Den Uyl-lezing van Wim Kok zijn grotendeels niet uitgekomen. De PvdA is blijven strijden voor een actieve overheid die de zwakkeren in de samenleving ondersteunt, beschermd en kansen biedt. Uit de verkiezingsprogramma's blijkt duidelijk dat de overheid, volgens de PvdA, de greep op de economie niet moet

verliezen. Wat betreft de sociale zekerheid heeft de PvdA ook geen grote koerswijziging ondergaan. Uit de verkiezingsprogramma's blijkt dat een heldere visie geëtaleerd wordt waarbij kant en klaar beleid wordt voorgesteld. Op ecologisch gebied zijn de kritieken deels uitgekomen: in het verkiezingsprogramma van 1998 wordt het belang van de ecologie uitgebreid behandeld en in het verkiezingsprogramma van 2002 worden er zelfs concrete beleidsplannen neergeschreven. In het beginselprogramma uit 2005 wordt de ecologie echter nauwelijks behandeld. Deze kritieken kunnen in zijn algemeenheid beoordeeld worden als grotendeels onwaar.

De kritieken op de Den Uyl-lezing gaan niet in op specifieke beleidsmaatregelen en zijn daarmee weinig concreet. Om het oordeel over de kritieken aan te vullen en verder te onderbouwen willen we een onderzoek naar het daadwerkelijke beleid van de kabinetten Kok, ten opzichte van de kritieken voorstellen.

5. Discussie: hoe kan de discrepantie tussen de kritieken en de daadwerkelijke standpunten worden verklaard?

Na het vergelijken van de standpunten van de PvdA met de kritieken die in het debat naar voren kwamen, blijken de standpunten en kritieken enorm van elkaar te verschillen. Daarmee rijst de vraag wat de mogelijke oorzaak is van deze discrepantie. Volgens ons zijn er twee mogelijke verklaringen voor deze discrepantie: een maatschappelijk-historische en een politiek-economische. Op beide willen we hieronder ingaan.

Allereerst willen we kijken naar een aantal maatschappelijke en historische ontwikkelingen die van belang zijn. Politicologen onderkenden rond het jaar 2000 het probleem dat politieke partijen steeds meer op elkaar waren gaan lijken.⁵¹ Kiezers, die zich door de ontzuiling niet langer lieten leiden door religie of klasse, hadden hierdoor problemen bij het maken van keuzes. Alleen de nestgeur van het verleden deed de politieke partijen van elkaar verschillen.⁵² Waar ideologieën eerder nog het verband waren geweest tussen levensbeschouwing en het dagelijks leven, en daarmee delen van het electoraat tot gemeenschappen maakte, zorgde de ontzuiling er voor dat deze ontwikkeling tot een einde kwam. Partijen keerden terug naar het verleden en werden kiesverenigingen die elke verkiezing opnieuw simpelweg zo veel mogelijk kiezers aan zich wilden binden.⁵³ Het opkomende individualisme en pragmatisme werd door de leegloop van de kerken en ontzuiling meer en meer aangewakkerd, de nadruk lag in de jaren negentig op individuele zelfredzaamheid. Ze speelden het neoliberale gedachtegoed in de hand en niemand twijfelde aan diens waarheden.⁵⁴ Daar kwam nog bij dat met de val van de Muur en de ineenstorting van het Sovjet rijk ook het socialisme als ideologie zijn aantrekkingskracht verloor. Het leek alsof het democratisch kapitalisme de enige overblijvende staatsvorm zou worden.⁵⁵ Het werd voor socialistische partijen lastiger zich te profileren, men stond meer open voor

⁵¹ Rooy 2014, p. 267

⁵² Rooy 2014, p. 268

⁵³ Rooy 2014, p. 268

⁵⁴ Rooy 2014, p. 268

⁵⁵ Fukuyama, 1989, p. 3.

liberale ideeën om op een pragmatische wijze sociaaldemocratische idealen te bereiken. De paarse kabinetten waren hiervan een goede illustratie. In het licht van deze historische ontwikkelingen is de focus van Kok op de werking van de economie en (vrije) markt geenszins vreemd. Bovengenoemde ontwikkelingen werden echter door veel socialisten met argusogen bekeken.

Daarnaast is er een mogelijke politiek-economische verklaring voor de gevonden discrepantie: door het dalende ledenaantal en het feit dat politieke partijen in de ogen van de normale burger steeds meer op elkaar begonnen te lijken, leek de politiek mijlenver van de normale burger af te staan.⁵⁶ Daarbij kwam dat het paarse pragmatische beleid, met neoliberale inslag vooral bij de PvdA leidde tot verschillen tussen het daadwerkelijke onderhandelde beleid en de formele eigen standpunten. In theorie was de PvdA nog voor een actieve overheid, maar in de praktijk zag de kiezer een overheid die zich terugtrok en meer overliet aan marktpartijen, geprivatiseerde overheidsdiensten en de zelfredzaamheid van de burger. Jouke de Vries, hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit Leiden, onderschrijft deze focus op de economie. Volgens hem werden onder Lubbers de grote bezuinigingen en privatiseringen geïnitieerd, de paarse kabinetten borduurden hier op verder.⁵⁷ Hans Daudt, toenmalig politicoloog aan de Universiteit van Amsterdam, gaat zelfs nog een stap verder. Hij stelt dat het beleid dat door de paarse kabinetten is gevoerd het zelfde was geweest wanneer het CDA aan de macht had gebleven.⁵⁸ Een deel van de kiezers en PvdA-leden, waaronder vooral diegenen die op de overheid en het maatschappelijk middenveld steunden voor hun bestaanszekerheid, voelden zich niet meer thuis bij de PvdA van Kok.

De verklaring voor de discrepantie tussen de kritieken en de standpunten van de PvdA lijkt te liggen in de onvrede die maatschappij breed gevoeld werd in de jaren negentig. De kritieken die aangevoerd werden in het debat na de lezing zouden in die zin geen directe aanval zijn op de lezing van Kok, maar op een onvrede die al langer gevoeld werd zowel binnen als buiten de PvdA. De Den Uyl-lezing was hiervan op geen enkele manier de oorzaak, maar zette wel de deur wijd open voor de storm aan kritiek op Wim Kok en de Partij van de Arbeid.

⁵⁶ Rooy 2014, p. 267

⁵⁷ Weezel & Zonneveld 2002, p. 78

⁵⁸ Daudt, WBS Jaarboek 2001, p.44

Literatuurlijst

Aerts e.a. 2013

R. Aerts e.a. *Land van kleine gebaren*, Amsterdam: Boom 2013.

Arian & De Rijk, *De Groene Amsterdammer* 15 mei 1996

M. Arian & M. De Rijk, 'Genoeg is genoeg', *De Groene Amsterdammer* 15 mei 1996, <https://www.groene.nl/artikel/genoeg-is-genoege>

Balkenende, *Volkscrant* 20 december 1995

J. P. Balkenende 'Kok heeft de tekenen des tijds slecht verstaan', *De Volkscrant* 20 december 1995. p. 6.

Beginselmanifest Partij van de Arbeid 2005

Beginselmanifest Partij van de Arbeid, *Beginselen*, Partij van de Arbeid 2005.

Dam, *Volkscrant* 14 december 1995

M. van Dam, 'De ondergang van Nauru', *De Volkscrant* 14 december 1995. p.11.

Daudt, WBS Jaarboek 2001

H. Daudt, 'Een paars intermezzo', 'Wiardi Beckman Stichting jaarboek'. *Zeven jaar paars*, 2001, afl 22, p. 35-52.

Fukuyama, *The National Interest* 1989

F. Fukuyama, 'The end of history?', *The National Interest*, 1989, afl. 16, p. 3-18.

Groeneveld, *Brabants Dagblad* 24 februari 1996

H. Groeneveld 'Discussie: Kok is een bestuurder zonder ideologie' *Brabants Dagblad* 24 februari 1996. p. 2.

Groeneveld, *Parool* 1 februari 1996

K. Groeneveld, 'Rede Kok is maskerade van vertwijfeling', *Parool* 1 februari 1996. p. 1.

Halsema, WBS Jaarboek 1996

F. Halsema, 'Leeft gij oude vormen en gedachten!', 'Wiardi Beckman Stichting jaarboek'. *Inzake Beginnselen*, 1996, afl. 17, p. 177-183, Amsterdam: de Arbeiderspers.

Hirsch Ballin, *NRC* 18 december 1995

E. Hirsch Ballin, 'Tussen staat en markt is meer dan Koks politiek', *NRC Handelsblad* 18 december 1995. p. 11.

Hoedeman, *Volkscrant* 13 december 1995

J. Hoedeman, 'Premier Koks 'partij van het midden' wekt tegenstrijdige reacties op. 'Het is goed na te gaan waarom de PvdA op aarde is'', *De Volkscrant*, 13 december 1995. p. 2.

Hooven, Trouw 7 februari 1996

M. Ten Hooven 'CDA-denker: Kok is eigenlijk een liberaal' *Trouw*, 7 februari 1996, '(online, geraadpleegd op 1 juni 2016)'.

Horst e.a. Volkskrant 16 december 1995

G. v.d. Horst e.a. 'Geachte redactie: Kok zwaait met grafrede socialisme ten onrechte uit', *De Volkskrant* 16 december 1995. p. 21.

Houwen, Eindhovens Dagblad 14 december 1995

D. van der Houwen, 'Discussie over visie Kok verzandt in kleinzieligheid', *Eindhovens Dagblad* 14 december 1995. p. 7.

Kok, 1995

W. Kok, *We Laten Niemand Los* (Den Uyl-lezing Amsterdam), Amsterdam: Podium 2000.

Krabbe, Algemeen Dagblad 22 december 1995

P. F. M. Krabbe, 'Politiek loopt achter in discussie over normen en waarden; Goede sociale voorzieningen worden uitgekleeft en zelfs afgebroken', *Algemeen Dagblad* 22 december 1995. p. 11.

Kranenburg, NRC 28 december 1995

M. Kranenburg, 'De grenzen van de markt', *NRC Handelsblad* 28 december 1995. p. 9.

Niemantsverdriet, 2014

T. Niemantsverdriet, *De vechtpartij*, Amsterdam: Atlas Contact 2014.

Peters, 2015

K. Peeters, *Een doodgewoon kabinet*, Amsterdam: Boom 2015.

Pot, NRC 19 december 1995

P. Pot, 'Eco(no)logie', *NRC Handelsblad* 19 december 1995. P.10.

Rooy, Volkskrant 30 december 1995

P. de Rooy, 'Het kunststuk van Kok', *De Volkskrant* 30 december 1995. p. 6.

Rooy, 2014

P. de Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart*, Amsterdam: Wereldbibliotheek 2014.

Tromp, Parool 13 december 1995

B. Tromp, 'Een Haalbaar Ideaal', *Het Parool* 13 december 1995. p.5.

Tromp, Parool 22 mei 1996

B. Tromp, 'Tien Jaar Kok', *Het Parool* 22 mei 1996, '(online, geraadpleegd op 1 juni 2016)'.

Veer & Slobbe, Trouw 10 februari 1996

P. van der Veer & T. Van Slobbe, 'Hoe de Partij van de Arbeid haar geschiedenis verloochent', *Trouw* 10 februari 1996, '(online, geraadpleegd op 1 juni 2016)'.

Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 1998

Verkiezingsprogramma Tweede Kamer verkiezingen, *Een wereld te winnen*, Partij van de Arbeid 1998.

Verkiezingsprogramma Partij van de Arbeid 2002

Verkiezingsprogramma Tweede Kamer verkiezingen, *Samen voor de toekomst*, Partij van de Arbeid 2002.

Visser, Trouw 16 december 1995

P. de Visser, 'De ijskoude lucht van de vrijemarkteconomie', *Trouw* 16 december 1995, 'online, geraadpleegd op 1 juni 2016'.

Weezel & Zonneveld, 2002

A. van Weezel & M. Zonneveld, *De Onttovering van Paars*, Amsterdam: van Gennep 2002.

Wijne, De Gelderlander 6 januari 1996

J. S. Wijne, 'Kok weet kennelijk niet wat marktdenken is', *De Gelderlander* 6 januari 1996, p. 1.

Workum, Trouw 5 maart 1996

J. Van Workum, 'Karakterloos', *Trouw* 5 maart 1996, 'online, geraadpleegd op 1 juni 2016'.

Zwaap, De Groene Amsterdammer 10 januari 1996

R. Zwaap, 'Het Tweestromenland van Wim Kok', *De Groene Amsterdammer*, 10 januari 1996, <https://www.groene.nl/artikel/het-tweestromenland-van-wim-kok>

Artikelen zonder vermelding van auteur:**Gelderlander, 14 december 1995**

Anonieme auteur, 'Column: Rol PvdA in 'paars' kabinet', *De Gelderlander* 14 december 1995, sectie binnenland, p. 1.

Gelderlander, 16 december 1995

Anonieme auteur, 'Naar het midden', *De Gelderlander* 16 december 1995, sectie discussiepagina's, p.1.

Trouw, 13 december 1995

Anonieme auteur, 'Afscheid van het socialisme...', *Trouw* 13 december 1995, 'online, geraadpleegd op 1 juni 2016'.

Volkskrant, 12 december 1995

Anonieme auteur, 'Koks agenda', *De Volkskrant* 12 december 1995. p.9.